

Szecsődy Kristóf: Erdély Miklós és Wittgenstein II.

(A Marly-tézisek elemzése)

„Az az érzésem ugyanis, hogy a mi nyelvünkön csak tévedni lehet.”

Erdély Miklós

A művészet, illetve a műalkotás „felismerésére” és „értékelésére” nincs külső, objektív kritériumunk, hanem ez egy – nem feltétlenül önkényes – döntés kérdése. A szöveg ezt az elgondolást fejt ki, de mindeközben a műalkotás mint kiüresedett szuperjel adekvát interpretációjához is kínál szempontokat.

A tézisek tartalma abból a szempontból kifejezetten konzervatívnak mondható, hogy egy viszonylag új területtel, a művészet-szemiotológiával kapcsolatban fogalmaznak meg elutasító álláspontot, azaz annak „odvas, fájó tévedéseit” kívánják kiigazítani. (Ez a célkitűzés már önmagában is emlékeztet Wittgenstein egész munkásságára.) Az érvelésben ehhez a változatosságot, más terminológiával élve, a relativizmust helyezi előtérbe. Erdély szkeptikus gondolatmenete alapjaiban hasonló például George Edward Moore *Principia Ethicá*jának ama tételéhez, hogy a „jó” – ugyancsak relativisztikus megfontolások alapján – definiálhatatlan. (A *Tractatus* retorikájával élve: ebben az összevetésben megmutatkozik az esztétika és az etika misztikus egysége.)

Erdély szerint ugyanis „nem engedhető meg, hogy egy fogalom (jelen esetben a művészet) hol ezt jelentse, hol azt, sem kizárni nem akarok általam jelentősnek tartott alkotókat a művészet fogalma megmentése kedvéért (hiszen éppen azért tartom őket jelentősnek, mert munkásságuknak köszönhető, hogy a művészet fogalma mindig mást és mást takar), ezért ki kell jelentenem, hogy, hála az alkotóknak, a művészet fogalma üres, nincs jelöltje, nem maradt jelentése.” Ennek az összegzésnek az alapján éppen a relativizmus elkerülése motiválja a szerzőt abban, hogy lemondjon a művészet fogalmának jelentéséről. Eme megfogalmazás persze korántsem pontos, hiszen a művészetnek megmarad egy többé-kevésbé konvencionalista felfogása, mert a műalkotás – amennyiben jelnek fogjuk fel – a tézisek végefelé olvasható értelmezési kritériumoknak megfelelően elemezhető, és félreértés által még számos egyéb jelentést is felvehet.

A szöveg formai és tartalmi perspektívából egyaránt hasonlít Wittgenstein *Tractatus*ára, de mind a két nézőpontból komoly eltérések is mutatkoznak köztük. A legfontosabb különbség talán az, hogy a *Tractatus* szerint a szubjektum, vagyis az

individualitás tulajdonképpen nem létezik – jobban mondva: a kimondhatatlan birodalmába tartozik –, ezért a wittgensteini „rendszerben” nem állíthatjuk értelmesen, hogy a szabadság a szubjektum attribútuma. A szubjektumnak az a „része”, amely kimondható a kauzális meghatározottságok alá esik, ezért per definitionem nem lehet szabad. Ezzel szemben Erdély a szabadság és az individualitás felől közelíti meg a művészeteket. A művészet individuális, hiszen a szöveg tanulsága szerint a művészet és a nagy művész éppen az, amiben és akiben nincsen közös a többivel.

Egy másik lényegi eltérés az érvelések alapján nem interpretálandó – Wittgensteinnél logikai, illetve Erdélynél művészeti – területek episztemológiai státuszában érhető tetten. A logika Wittgenstein szerint transzcendentális, akárcsak az esztétika és az etika. Ez azért van, mert a világ határa egyrészt maga a szubjektum (*Tractatus* 5.632.), pontosabban a szubjektum nyelvi kompetenciája (*Tractatus* 5.6.), másrészt pedig éppen a logika, amely leírja a világ állványzatát (*Tractatus* 6.124.), de nem juthat túl a világ határain. (*Tractatus* 5.61.) A logika tehát a *Tractatus*-ban abban az értelemben transzcendentális (*Tractatus* 6.13.), hogy a világ formai struktúrájának tükörképeként minden lehetséges tapasztalatot megelőz. (*Tractatus* 5.552.) Tételei semmitmondóak, tehát a *Tractatus* taxonómiájával kifejezve igazából nem is értelmetlenek, hanem értelemnélküliek (nem *unsinnig*, hanem *sinnlos*). Meglepő, hogy Wittgenstein szerint az etika, illetve az azzal azonos esztétika (*Tractatus* 6.421.) is transzcendentális. Vajon ezek hogyan hozhatók összefüggésbe a világ formai struktúrájával? Mi közük a lehetséges tapasztalatokhoz? Zavarba ejtő kérdések. Annyi bizonyos, hogy az etika és az esztétika kijelentései sem mondhatók ki értelmesen.

Az Erdély által körvonalazott, kiüresedett művészetfogalom ezzel szemben nem értelemnélküli, hanem egy empirikus tény miatt veszíti el a jelentését. „A műalkotás [...] olyan jelnek tekinthető, mely a különböző jelentéseket egymás rovására erősíti föl, szaporítja, ezeket egymás által kioltja, így a műalkotást, mint egészet megfosztja attól a lehetőségtől, hogy jelentéssel bírjon.” Wittgenstein megközelítése a priori, míg Erdély látszólag egy kimondottan a posteriori okból tekinti nem interpretálandónak a maga vizsgált területét.

Wittgenstein a következőképpen írja le a maga a priori álláspontját (6.111): „Azok az elméletek, amelyek megengedik, hogy a logika valamely kijelentése tartalmaznak tűnjék, mindig hamisak. Például valaki azt hihetné, hogy az »igaz« és »hamis« szavak két tulajdonságot jelölnek más tulajdonságok közt, s akkor

figyelemreméltó ténynek tűnne fel, hogy minden kijelentés rendelkezik ezen tulajdonságok egyikével. Márpedig ez egyáltalán nem látszik magától értetődőnek. Éppoly kevésbé magától értetődő, ahogy nem az például a »Minden rózsza vagy fehér, vagy piros« kijelentés, még ha igaz lenne is. Valójában kijelentésünk így már teljesen olyan jelleget ölt, mint egy természettudományos kijelentés, és ez a biztos ismertetőjele annak, hogy hamisan értelmeztünk.» (*Tractatus* 6.111.) A logika kijelentéseinek az igazsága magából „[...] a szimbólumból felismerhető, [...] a nem-logikai kijelentések igazságát vagy hamisságát nem lehet egymagából a kijelentésből felismerni [...]» (*Tractatus* 6.113.), és ez a körülmény „[...] a nyelv, a világ formális logikai tulajdonságait mutatja. [...]» (*Tractatus* 6.12.) Erdélynél azonban, hogy mi a művészet – ahogy arról korábban, a bevezetőben már szó esett –, nem ismerhető fel, pusztán eldönthető.

A számomra legfontosabbnak tűnő elméleti különbségek ismertetése után a jelenlegi előadás szempontjából sokkal érdekesebb közös pontok bemutatására térünk át. Az első szembetűnő párhuzam a művészet és a műalkotás, valamint a logika és a kijelentés fogalompárok alkalmazásában adódik. Ez akár triviálisnak is tűnhet, hiszen bevett konceptuális sémánk ideális esetben a művészetet a műalkotások, a logikát pedig a kijelentések rendjével azonosítja. Csupán egy behatóbb szövegelemzés során válhat világossá, hogy ez a párhuzam – különös tekintettel a műalkotás és a kijelentés mint alapelemek alkalmazására – mennyire meghatározó a két írás összevetésében. Ehhez azonban a *Tractatus* mutatni-mondani distinkciójának rövid feltárása nélkülözhetetlen.

A *Tractatus* centrális módszertani elvét Wittgenstein explicit módon a 4.1212-ben fogalmazza meg: „Amit mutatni *lehet*, azt nem *lehet* mondani”. Eme sommás megállapítást Max Black szerint bátran kiegészíthetjük azzal, hogy amit mondani lehet, azt nem lehet mutatni. (Black 1964, 190. o.) Ez az elsőre korántsem egyértelmű gondolat metodológiai szempontból jogosan tekinthető a műben végrehajtandó negatív feladat gerincének, hiszen a mellett, hogy a képelmélet működésének egyik lehetőség feltétele, előkészíti a drámai zárómondatot is. Eme diszkrepancia magyarul kevésbé hatásos, mint az eredeti megfogalmazásban, hiszen németül, ahogyan angolul is, a megfelelő igealakok passzívban állnak. Wittgenstein tehát tulajdonképpen „[meg]mutattatott”-at, illetve „[meg]mondattott”-at ért rajtuk, melyek közül az első a referenciának, a második pedig az értelemnek, vagy más szóval a jelentésnek a sajátos elnevezése. (A kijelentés mutatja a tényállást, és mondja az értelmét.)

Az aszimmetria, amelyet a mutatni-mondani oppozíció kifejezésre juttat, a leképezési vagy, ha úgy tetszik, logikai formának abból a sajátosságából fakad, hogy az a kijelentésben már eleve tükröződik – mint a valóság helyes vagy helytelen leképezési formája –, ezért a kijelentés nem ábrázolhatja értelmesen, azaz minden ábrázolási kísérlet eleve kudarcra ítéltetett. Ha ez nem így lenne, akkor a leképezés folyamata tulajdonképpen sohasem állna meg, mert, ha a kép leképezési formájának megengednénk a leképezését, akkor ennek a leképezésének is lehetne még egy leképezése, és így tovább, ami végtelen regresszushoz vezet.

A tényeket rögzítő képek igazságának eldöntéséhez a tényekben szereplő körülmények mérlegelésére van szükség, vagyis a képek elemeinek megfeleltethetők a valóság bizonyos elemei, amelyek a tényeket igazzá teszik, megegyeznek velük. (*Tractatus* 2.21.) A 2.161. rögzíti, hogy a képnek és az általa leképezett valóságnak a *formája azonos*. Máskülönb, „hogy van-e értelme valamely kijelentésnek, attól függne, vajon igaz-e egy másik kijelentés” (*Tractatus* 2.0211.), s ez Wittgenstein szerint abszurd, hiszen az atomi tényeket meghatározó „körülmények függetlenek egymástól” (*Tractatus* 2.061.), így „[e]gy körülmény fennállásából vagy fenn nem állásából nem lehet következtetni egy másik körülmény fennállására vagy fenn nem állására” (*Tractatus* 2.062.).

Popper jegyzi meg *A tudományos kutatás logikájában* (Popper 1997, 43. o.), hogy a „mutatni” vagy „megmutatkozni” – melynek fundamentális metalogikai jelentősége van, például a szolipszizmus és a misztikum problémájával kapcsolatban – a korai Wittgenstein egyik kedvenc terminusa. Különböző előfordulásai körülbelül negyvenszer szerepelnek a *Tractatus* nem éppen terjedelmes szövegében. A *Vizsgálódásokban az Äußerung* (megnyilvánulás, megnyilatkozás) és a *Mitteilung* (közlés, közlemény) kifejezések a „mutatni-mondani” distinkcióhoz hasonló jelentésű és alkalmazású fogalompárt alkotnak. (Neumer 1998, 337. o.)

Russell leíráselmélete az *Tractatusban* a megismerési folyamat kép-allegóriájával teljesebbé válik. A „kép” szó Wittgenstein terminológiájában a szintetikus vagy más néven tényállításokra utal, melyek nem lehetnek a priori igazak. (*Tractatus* 2.225.) „[K]épeket alkotunk magunknak a tényekről [...]” (*Tractatus* 2.1.), melyek „a tényállást, a körülmények fennállását vagy fenn nem állását a logikai térben jeleníti[k] meg” (*Tractatus* 2.11.). A leképezés (*Abbildung*) a logikai formán – „a valóság formájá”-n (*Tractatus* 2.18.) – keresztül valósul meg. „A képben a leképezés logikai formája közös a leképezettel” (*Tractatus* 2.2.), mert „kell lennie [bennük] valami

azonosnak, hogy az egyik egyáltalán a másik képe lehessen” (*Tractatus* 2.161.).

A logikai forma tehát a világban és a nyelvben egyaránt megnyilvánul, ez az elgondolás a leképezési elmélet lehetőségének feltétele. A valóság logikai formája tükröződik a tényállást ábrázoló kijelentésben, ezért a logikai formát önmagában nem fejezhetjük ki, hiszen az már eleve megnyilvánul a kijelentésben. A megmutatkozás, vagyis a logikai forma feltárulása ebben az értelemben az evidencia direkt kritériumának tűnik. Wittgenstein megfogalmazása rendkívül találó, az intuíció számára minden további nélkül konstatálható evidenciát, például egy kimondott, aktuálisan igaz kijelentés és a valóságban tapasztalható tényállás megfelelésének evidenciáját nemes egyszerűséggel megmutatkozásnak nevezi.

Egy konkrét példa a fogalmak hasonló használatára:

Erdély: Ami a bevett művészeti ágakban *közös*, azt érdemes művészetnek, illetve annak *lényegének* nevezni.

Wittgenstein: *Az általános* kijelentésforma a kijelentés *lényege*. Megadni a kijelentés lényegét annyit tesz, mint megadni minden leírás lényegét, tehát a világ lényegét. (5.471)

A *közös* és az *általános*, valamint *lényeg* szavak a két idézetben, illetve a két megfogalmazás szembevető hasonlósága egyértelműen arra enged következtetni, hogy Erdélyt nem csupán formailag inspirálta a *Tractatus*, hanem kiindulópontjában és egész érvelésében is. A tudományos érdeklődés persze nem meglepő Erdéllyel kapcsolatban, hiszen 1982-ben egy Sebők Zoltánnal folytatott beszélgetésben hosszasan beszélt az abban az időszakban írt szövegeiben a tudomány hatásáról.

A kijelentés mint tett felfogása, amelyet említ, lényegében megtalálható a *Vizsgálódások* szövegében (szavak mint tettek), de Austin beszéd-aktus elméletében is. Erről Erdély a következőket mondja az idézett beszélgetésben: „A jelszóban van meg ez egy kicsit. A jól megválasztott *jelszó tette* válik. Fölállok, és azt mondom, hogy ön egy marha – mondjuk, egy előadáson. Ez egy kategorikus költemény. Elég nagy *igazságértéke* lehet adott *kontextusban*. És itt rátaláltam a valódi inspirációra a huszadik századi természettudományokban. Azt vettem észre, hogy a tudománynak van egy nagyon erős morálja. *A tudományban valahogy fontosabb, hogy mi az igaz, mint hogy kinek van igaza*. Ez a morál már eleve nagyon tetszett. Ez az igazságra való

őrült koncentráció a század második felére elvezetett egy olyan világgéphez, mely kezdett *tudományellenes* lenni. Azt hiszem, csak nagyon jó morállal lehet eljutni az *önkioltás* állapotába. És a tudomány valahogy ezt az utat látszik bejárni. *Saját tiszta módszere saját maga megszüntetéséhez vezet.* A tudomány *kijelentéseiben* egy olyan mély *misztika* nyilvánul meg, amit én nem ismerek sem az antropozófusoktól, sem bármely régi misztikus tanból.”

Bár az idézetben egy konkrét szó sem esik Wittgensteinről, gondolkodása mégis mintha az egész eszmefuttatás során tetten érhető lenne. Azt a felismerést követően, hogy a szavak tettek, Erdély egy komikus példával él, majd az igazságérték és a kontextus terminusokat használja. Mind a két kifejezés fontos Wittgenstein számára is, aki szerint a filozófia nem a különböző dogmákban, tézisekben megtestesülő tanítás, hanem tevékenység (*Tractatus* 4.112.), mely éppen a természettudomány vitatható tételeinek elkülönítésében (*Tractatus* 4.113.), illetve a „gondolható” körülhatárolásában merül ki. Célja a „gondolatok logikai tisztázása”, vagyis világossá tétele. (*Tractatus* 4.112.) Az egyáltalán megmondható ábrázolásával jelezni a kimondhatatlant. (*Tractatus* 4.115.) A tudomány önkioltásáról pedig egyrészt a modern kort elmarasztaló késői Wittgenstein naplójegyzetei, másrészt a *Tractatus* sokak szerint végső soron önmagát is hallgatásra ítélő szelleme juthat az eszünkbe. A tudomány kijelentéseiben felmutatható misztikum, amelyet Erdély az idézett szöveg végén említ, csak tovább erősíti benyomásunkat.

Ez persze számos triviálisnak mondható ténnyel is magyarázható. Például azzal, hogy mindketten huszadik századi alkotók. Erdély a következőképpen fogalmaz ezzel kapcsolatban: „[...] szinte egy egész évszázad eszméi élnek, jelentkeznek és hatnak egyszerre[.]” A huszadik századi művészek számára tehát nincsenek többé tartós, kialakult diszciplínák, és „emiatt szinte naponta kell a művésznek önmagát kérdőre vonnia, hogy tulajdonképpen mit is művel. Ez a kérdés a művész teljes egzisztenciáját kell hogy megmozgassa.” A szöveg szerzőjéről tudható, hogy jól ismerte, illetve fontosnak tartotta Wittgenstein gondolatait. A Sebők Zoltán beszélgetéséből idézett hosszabb részlet elemzésével csupán azt szerettem volna megmutatni, hogy Erdély nem csak a Marly-tézisekben, hanem alkotói és teoretikus munkája során máskor is hivatkozik implicit módon Wittgensteinre, azaz többé-kevésbé a magáévá tette módszertani elképzeléseinek szellemét. Azért nem indokolatlan Wittgenstein filozófiájának szelleméről beszélni, mert igaz ugyan, hogy a Marly-tézisek című szöveg formája inkább a *Tractatus*ra emlékeztet, tartalmilag

talán mégis adekvátabb a *Vizsgálódásokkal* párhuzamba állítani.

A tézisek mellé írt kifejtő szövegében Erdély éppen a késői Wittgenstein egyik fundamentális felismeréséből, a jelentés használat elméletéből vezeti le saját gondolatait. „Ha a jelentés a használat, akkor felmerül a kérdés, mire használjuk a művészet fogalmat és mire a műalkotást.” Erre a tulajdonképpen mottónak is tekinthető felvetésre a Marly-tézisek végén olvasható „kifejezetten zen jellegű kijelentéspár” válaszol. Adódik, hogy a két befejezést vessük egybe, azaz Erdély záró mondatait Wittgensteinnek azzal a sokat idézett megfogalmazásával, hogy „[a]miről nem lehet beszélni, arról hallgatni kell.” Véleményem szerint azonban a következő párhuzam ennél sokkal termékenyebb:

Erdély: A műalkotás úgy beszél a világ dolgairól, hogy a világ dolgai eltűnnek.
A műalkotás úgy beszél a világ dolgairól, hogy a világ dolgairól való beszéd eltűnik.

Wittgenstein: A világ értelmének a világon kívül kell lennie. A világban minden úgy van, ahogy van, és minden úgy történik, ahogy történik; benne nincs semmiféle érték, és ha lenne is, nem lenne semmi értéke.

Ha van érték, melynek értéke van, akkor ennek minden történésen és így-léten kívül kell lennie. Mert minden történés és így-lét véletlenszerű.

A világon kívül kell lennie. (6.41)

Összefoglalásként Erdély egyik rövid és frappáns példáját szeretném idézni, amelyben a művészet fogalmának jelentésváltozásaira mutat rá, és ezzel egyben kimondja a Marly-tézisek lényegét:

„Rátaláltam egy szóra, ami eleve nem jelent semmit, és mégis évezredekig használták, és furcsa módon mindenki értette és sokan még ma is értik – ez a szent szó. Meggyőződésem, mikor a művészet jelentésektől megfosztja önmagát, a régi szó státusára pályázik, annál is inkább, mert az már megkopott, és az ember nem tud lemondani a létező világ és saját transzcendálásáról.”

Bibliográfia

Wittgenstein idézett művei

Tractatus:

WITTGENSTEIN, LUDWIG 1989. *Logikai-filozófiai értekezés.* (ford. Márkus György), Akadémiai Kiadó, Budapest

Vizsgálódások:

WITTGENSTEIN, LUDWIG 1998. *Filozófiai vizsgálódások.* (ford. Neumer Katalin), Atlantisz, Budapest

Felhasznált irodalom

AMBRUS GERGELY 2007. „Wittgenstein és a *Filozófiai vizsgálódások.*” (szócikk) In Boros Gábor (szerk.) *Filozófia.* Akadémiai Kézikönyvek, Akadémiai Kiadó, 1086-87. o.

BLACK, MAX 1964. *A Companion to Wittgenstein's "Tractatus".* Cambridge University Press

CRARY A. – READ R. (szerk.) 2000. *The New Wittgenstein.* Routledge

ERDÉLY MIKLÓS 1991. *Művészeti írások.* Európa Könyvkiadó

GYÖRGYJAKAB IZABELLA 2001. „Logika és etika a *Tractatusban.*” *Magyar Filozófiai Szemle* 2001/3.

HUORANSZKI FERENC 2005. „Russell leíráselmélete mint metafizika.” *Világosság* 2005/12., 73-81. o.

MEKIS PÉTER 2001. „A *Tractatus* kijelentéselmélete: logikai rekonstrukció.” *Magyar Filozófiai Szemle* 2001/3.

MEKIS PÉTER 2008. „Logikai és nyelvfilozófiai problémák a *Logikai-filozófiai értekezésben.*” (PhD értekezés)

MOORE, GEORGE EDWARD 1959. *Principia Ethica.* Cambridge University Press

NEDO, MICHAEL 2001. „Ludwig Wittgenstein. Életrajzi vázlat.” *Magyar Filozófiai Szemle* 2001/3.

- NEUMER KATALIN 1998. „A fordító utószava.” In *Filozófiai vizsgálódások* (ford. Neumer Katalin), Atlantisz, 335-344. o.
- NYÍRI J. KRISTÓF 1983. *Ludwig Wittgenstein*. Kossuth Könyvkiadó
- NYÍRI J. KRISTÓF 2002. „Képek mint eszközök Wittgenstein filozófiájában.” *Világosság* 2002/1. 5-21. o.
- POPPER, KARL 1997. *A tudományos kutatás logikája*. (ford. Petri György, Szegedi Péter), Európa Könyvkiadó
- RUSSELL, BERTRAND 1976. *Miszticizmus és logika*. (ford. Márkus György), Magyar Helikon
- RUSSELL, BERTRAND 1985. „A denotálásról.” In *Kortárs-tanulmányok a logikaelmélet kérdéseiről* (szerk. Copi, Irving M., Gould, James A., ford. Bánki Dezső et al.), Gondolat, 143-166. o.
- RUSSELL, BERTRAND 1998. *The Philosophy of Logical Atomism*. Chicago: Open Court
- SCHLICK, MORITZ 1972. „A filozófia fordulata.” (ford. Fehér Márta) In *A Bécsi Kör filozófiája* (vál. Altrichter Ferenc, ford. Altrichter Ferenc, Fehér Márta), Gondolat, 51-60. o.
- SEBŐK ZOLTÁN 1984. *Armageddo*. Jóvilág, A Bölcsész Index Antológiája
- STOCKER, BARRY (szerk.) 2004. *Post-Analytic Tractatus*. Ashgate Publishing Limited
- SZECsóDY KRISTÓF 2009a. „Folyamatosságok Wittgenstein műveiben.” *Elpis* 2009/2. 77-97. o.
- SZECsóDY KRISTÓF 2009b. „A népi pszichológia ismeretértéke.” *Világosság* 2009/ösz. 139-145. o.
- SZECsóDY KRISTÓF 2010. „Wittgenstein két fő műve.” (szakdolgozat)